

синтагматичної здатності одиниць мови різних рівнів, у тому числі й слів. Валентність – це *реченнєвотвірна* здатність предиката. Вона властива усім повнозначним словам, які можуть утворювати центр речення, виступаючи у ролі предиката. І, навпаки, якщо слово завдяки своїй лексико-граматичній природі має таку семантико-синтаксичну властивість, як валентність, воно може утворювати речення.

Як властивість предиката, валентність є *активною*. Це властивість керівного, а не керованого компонента. Термін «пасивна валентність» несумісний із обраним визначенням валентності. На рівні синтаксису валентності можуть бути *структурно обов'язковими або структурно факультативними*. Про семантичні валентності, зважаючи на їхню логіко-семантичну природу, можна говорити з погляду їх наявності або відсутності, а не з погляду облігаторності.

Валентність – це явище і, відповідно, термін *семантичного синтаксису*, а не лексикології, словотвору, морфології чи фонетики. Разом з тим, валентність має тісний зв'язок з лексичним значенням, лексичною та синтаксичною сполучуваністю, зі словотвірною структурою слова та морфологічною формою, і це визначає відповідні напрямки її дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамец П. Изучение валентности русских глаголов на философском факультете Карлова университета // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М., 1984.
2. Алисова Т.Б. Опыт семантико-грамматической классификации простых предложений // Вопросы языкознания. – 1970. - №2. – С.91 – 98.
3. Амбарцумян Р.С. Логико-семантические и синтаксические аспекты теории валентности: На мат.нем.яз.: Автореф.дис. ... канд.филол.наук. – М., 1976.
4. Андерш Й.Ф. Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова: На мат.укр.мови // Укр. мовознавство. – 1980. - № 8. – С. 62 – 65.
5. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
6. Апресян Ю.Д. Избранные труды: В 2-х т. Т.1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М., 1995.
7. Будагов Р.А. К теории синтаксических отношений // Вопросы языкознания. – 1973. - № 1. – С.3 – 15.
8. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка. – 1992. – 222 с.
9. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови. – К.: Пульсари. – 2004. – 400 с.
10. Касевич В.Б., Храковский В.С. Конструкции с предикатными актантами // Категории глагола и структура предложения. – Л.: Наука, 1983. – С. 5.
11. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности // Вопросы языкознания. - 1987. - № 3. – С. 20 – 32.
12. Кубик М. Модели двусоставных глагольных предложений русского языка в сопоставлении с чешским. – Прага, 1977.
13. Локштанова Л.М. О валентности глагола в современных лингвистических исследованиях // Иностр.яз. в шк. – 1971. - № 1. – С. 21 – 31.
14. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. – Луцьк, 2004. – 389с.
15. Мразек Р. Синтаксическая дистрибуция глаголов и их классы // Вопросы языкознания. – 1964. - № 3. – С.50-62.
16. Мухин А.М. Валентность и сочетаемость глаголов // Вопросы языкознания. – 1987. - № 6. – С. 52 – 64.
17. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
18. Степанова М.Д. Теория валентности и валентностный анализ. – М.: Изд. МПНИИЯ. – 1973. – 110 с.
19. Степанова М.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – М.: Высш.шк., 1978. – 258 с.
20. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс. – 1988. – 656 с.

The article deals with tendencies in application of the term *valence* in linguistics and argumentation of use of the most reasonable terms in the valence theory scientific researches.

Key words: valence, syntactic valence, semantic valence, predicate, co-occurrence, structure-forming role of predicate.

Гриценко С.П.

ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ XVI-XVII СТ. ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ “ЛОХВИЦЬКОЇ РАТУШНОЇ КНИГИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.”)

Великий інтерес мовознавців до проблеми переймання лексичних запозичень та їх адаптації до системи мови-реципієнта зумовлений значною кількістю цих елементів в українських писемних пам'ятках XVI-XVII ст. Значна частина лексичних запозичень потрапила в українську мову ще в XIV-XV ст. Кожне запозичення має свою історію: час переймання, шляхи входження та багатоступеневу адаптацію.

Ключові слова: запозичення, мова-реципієнт, багатоступенєва адаптація.

У розвитку української літературної мови важливе місце займають лексичні запозичення; як відомо, процес запозичення є одним із шляхів поповнення словникового складу будь-якої мови упродовж усієї історії її існування.

Запозичення – надзвичайно складне, протяжне у часі і мінливе явище. Тому дослідники роблять спроби осмислити його різні етапи та характерні риси, виокремлюючи при цьому свій предмет дослідження як самодостатній. Вчені виділяють кілька етапів цього процесу. Зокрема, А. Іваницька виокремлює у процесі запозичення етапи: а) *використання* – (цитування) іншомовного слова; цей процес характеризується епізодичністю, а запозичений елемент ще не входить сповна до лексичної системи іншої мови; б) *сприйняття* – входження іншомовного слова разом із питомими одиницями у ті ж лексичні підсистеми; з цього моменту лексему можна вважати власне запозиченням; хоча вона ще довго зберігає в новій системі ознаки гетерогенності (більшу чи меншу невідповідність її звуковим і граматичним типам), проте вже закріплюється як необхідний елемент нової лексикосемантичної системи; в) *інтеграція* – запозичений елемент настільки асимільований граматично, що його гетерогенність зневизначається, стирається, а носії мови більше не

відчувають його іншомовного забарвлення [3, с.6]. З цього моменту, на думку дослідників, колишній "іншомовний елемент" стає предметом особливих зацікавлень етимологів [2, с.111].

В. Коломієць [6] стверджує, що відносна кількість запозичень у кожній мові приблизно однакова. Особливо це помітно на матеріалі іменників, з яких третина припадає на запозичення.

Мова	Кількість зафіксованих неологізмів-іменників	Кількість запозичень
Російська	2709	812=30%
Українська	1143	384=33,59%
Білоруська	432	125=28,93%
Польська	1529	485=31,72%
Чеська	1157	384=33,2%
Словацька	982	430=43,78%
Болгарська	828	260=31,4%
Сербо-хорватська	351	167=47,57%

Попередній аналіз 5740 запозичень, зафіксованих різножінровими українськими писемними пам'ятками XVI-XVII ст., засвідчив таке співвідношення інтенсивності іншомовних впливів:

Запозичення	Мови-посередники	Кількість	
		Число	%
Польські	–	4327	75,38
Латинські	–	196	3,41
Латинські	Польська	622	10,84
Німецькі	–	239	4,16
Німецькі	Польська	110	1,92
Чеські	Польська	38	0,66
Французькі	Польська	21	0,37
Латинські	Німецька	12	0,21
Латинські	Німецька > польська	10	0,17
Німецькі	Італійська	14	0,23
Латинські	Італійська	11	0,19
Грецькі	Латинська	18	0,31
Німецькі	Чеська > польська	18	0,31
Грецька	Польська	15	0,26
Інші запозичення	Різні мови-посередники	89	2

Зауважимо, що серед прикметників і дієслів запозичення трапляються значно рідше; переважна більшість неологізмів, належних до цих частин мови, творяться у слов'янських мовах власними словотворчими засобами від своїх чи від запозичених слів.

Об'єктом нашого зацікавлення стали лексичні запозичення, які зафіксовані в „Лохвицькій ратушній книзі другої половини XVII ст.". Зауважимо, що період "культурного відродження України", як влучно назвав XVI-XVII ст. М. Грушевський, відзначається боротьбою двох тенденцій: утвердження національної мови і прагненням до багатомовності, з чим було пов'язане входження України до європейського культурно-просвітницького ареалу. У цей період в Україні була складна, „найскомплікованіша в Європі (якщо не в усьому світі) мовна ситуація" [8]: одночасно функціонували мови, належні до відмінних мовних систем, з різною структурою, які відрізнялися походженням та характером використання; це були: українська (руська), церковнослов'янська (слов'янська), грецька, латинська, гебрайська та ідиш, вірменська, турецька, кипчацько-татарська, польська, німецька, угорська, молдавська, італійська, французька та інші мови. [1]

Розвиток української ділової мови другої половини XVII ст. був зумовлений організацією в системі міських установ діловодства відповідно до нового адміністративного поділу, який складався в ході визвольної війни 1648-1654 рр.: міста Лівобережжя поділилися на дві групи. Одну становили магістратські міста, що користувалися магдебурзьким правом (правом самоуправління): Київ, Ніжин, Переяслав, Стародуб, Чернігів, Новгород-Сіверський, Почеп, Погар, Глухів, Короп, Мена, Остер, Полтава. Другу – ратушні міста, які мали міське управління і не користувалися магдебурзьким правом, а більшою мірою залежали від старшинської адміністрації. До таких належало і сотенне містечко Лохвиця, яке входило з 1649 по 1658 р. до Миргородського полку, а з 1658 по 1781 р. – до Лубенського. [4, с.551]

„Діловодством ратуші відав міський писар. Кількість канцеляристів була значною. Проте загальних норм ведення діловодства не існувало і кожне міське управління мало свої особливості." [7, с.5] Усі акти ЛПК відповідають структурно тогочасним стандартам українського діловодства. Зокрема, „їх побудова, постійні формули посилянь на артикули правових кодексів, структура викладу позовів, свідчень, судової процедури в основному збігаються з відповідними актами канцелярій полкових міст – Полтави, Миргорода, Стародуба та ін. Це свідчить про те, що, незважаючи на полонізацію ділових стилів у першій половині XVII ст., традиції української актової мови були збережені і вже безпосередньо після визвольної війни міські уряди мали досить кваліфікованих писарів" [7, с.7-8].

Зауважимо, що в актах хоч і були витримані певні стандарти оформлення документів, однак відчутна різниця щодо рівня писемно-книжної підготовки писарів-канцеляристів: одним характерний вправний почерк, витриманий стиль, вказівка на авторство (акт № 1 – „А працею мене, многогрѣшнаго Іоана Стефановыча, писаря на тотъ ча(с) меского лофицкого” або акт № 11 – „... и при мнѣ Алезандрѣ Святковичу, писарю, от пана Василіа Томиленка...”), іншим – тяжіння до живомовної стихії (що є неоціненним скарбом для дослідників української мови).

Аналіз актів (№ 1-50) ЛРК, які містять 14577 мовних одиниць (лексем), засвідчив наявність лексичних запозичень із різних мов: польської, латинської, німецької, чеської, турецької, французької, грецької, арабської.

Запозичення	Мови-посередники	Кількість (739)	
		Число	%
Польські	–	365	49,39
Латинські	–	70	9,47
Латинські	Чеська > польська	17	2,3
Латинські	Польська	65	8,79
Німецькі	–	29	3,92
Німецькі	Польська	62	8,38
Чеські	Польська	9	1,21
Французьке	Польська	1	0,13
Тюркські	-	63	8,52
Латинські	Німецька > польська	53	7,17
Арабське	Німецька	1	0,13
Чеське	Німецька	1	0,13
Чеське	-	1	0,13
Грецькі	-	2	0,27

Зауважимо, що кількість запозичень, на нашу думку, була б значно більшою. Однак жанрова специфіка даної писемної пам'ятки, яка базувалася на європейській традиції діловодства, зумовила наявність відповідних кліше, до складу яких входила значна кількість власних назв – імен, прізвищ свідків, учасників судового процесу, позивачів та адвокатів тощо. Зокрема, у проаналізованих актах ЛРК (№ 1-50) зафіксовано 1765 власних назв, які суттєво корегують відсоткове співвідношення питомої української і запозиченої лексики.

Статистичні дані щодо інтенсивності лексичних запозичень свідчать про лідирування польськомовного впливу на українську писемну актову мову XVII ст., що було зумовлено культурно-історичними подіями [5].

Частотність вживання окремих лексем також є неоднорідною: від поодиного (*найбарзеи, варуємъ, велце, викариш, внетъ, долегливости, звадца, зуполне, легзовати, контентуючисе, кармазиновьи, инстикгатор, нецнотливьи, потваръ* та ін.) до багаторазового (*атаманъ – 58, артикуль – 24, бурмистръ – 45, войтъ – 53, ведлугъ – 41, грош – 41, декретъ – 31, жеби – 38, жадным – 21, очевисто – 39, обыватель – 25* та ін.), що продиктовано жанровою специфікою досліджуваної писемної пам'ятки.

Однією з складних проблем дослідження запозичень є встановлення часу і шляхів їх проникнення у мову-реципієнт, вияв тих чинників, які впливають на інтенсивність засвоєння іншомовних елементів, зумовлюють їх трансформацію чи збереження вихідних на момент переймання форм і значень.

Історичні лексикографічні джерела, як правило, подають надто скупу інформацію, яка могла б сприяти окресленню часового проміжку, у якому відбулося засвоєння іншомовного елемента; у кращому разі вони вказують лише на століття, пам'ятки з якого фіксують ту чи іншу лексему. Це пояснюється тим, що іноді важко встановити точну дату написання пам'ятки, а їх хронологізація відбувається релятивно, за сукупністю певних додаткових ознак.

Іноді можна простежити, коли вперше у пам'ятках, що дійшли до нашого часу, зафіксована та чи інша лексема. Саме цю дату першого відбиття запозичення в українськомовних пам'ятках умовно вважатимемо часом переймання іншомовного елемента в мову-реципієнт. Ми свідомі того, що лексема могла існувати в українській уснорозмовній мові чи у пам'ятках, що ще не стали об'єктом едиції й лексикографічного опрацювання, ще задовго до часу написання певного твору, або ж ця лексема є “авторським” запозиченням, що вказує на його мовну обізнаність, проте не мала значного поширення, а тому не відбита іншими пам'ятками. Тому дата написання твору не завжди може точно відповідати часу проникнення запозичення у мову-реципієнт.

Більшість лексичних запозичень, які зафіксовані у ЛРК, були запозичені у мову-реципієнт раніше, зокрема деякі латинізми, які відбиті пам'ятками досліджуваного періоду, були запозичені ще в давньоруський період, про що свідчать дані “Матеріалів для Словаря древнерусскаго языка” І. Срезневського. Лексема *артыкул* (*артикул*) < пол. *artykuł*, чеш. *artykul* < лат. *articulus*, на думку укладачів ІСУМ (1, 129-130), була запозичена в 1558 р., про що свідчить документ із „Archiwum ksiąg Lubatowiczow Sanguszkow w Sławucie”: „...а естылибыхъ я того постановенъ не здержкишь... або в которомъ артыкъле сеє постановене взрѣшил, тогда маю зарѣки... заплатити шест тисечей копъ грошей”; І. Срезневський вказує, що ця лексема відома вже у 1388 р. з пам'ятки “Жалованная грамота вел. кн. Александра-Витовта Литовскимъ Евреямъ”: “Вси которые артыкулы дали есмо имъ...” (Срезн., 1, 27). Ідентичну інформацію подає і ССУМ (1, 80). Зауважимо, що в ІСУЯ знаходимо відсилання також на цей рік, хоча автори зазначають, що нове життя латинізма пов'язане з 1538 р. (ІСУЯ, 34). Це запозичення часто зустрічається в актових документах XVI-XVII ст., зокрема в ЛРК: акти № 3, 4, 6, 8, 10, 14, 15, 20, 23, 28, 31, 35, 38, 39, 42, 47, 48, 50.

Часові розбіжності щодо першої фіксації пам'ятками певної лексеми простежуються у багатьох випадках, зокрема лексема *сума* < пол. *suma* < лат. *summa* давньоруськими пам'ятками зафіксовані з 1388 р. (Срезн., 3, 618), ССУМ вказує, що вона була запозичена в к. XV ст. – 1496 р. (ССУМ, 2, 401-402), а за картотекою ІСУМ вона потрапила до української мови значно пізніше – у XVI-XVII ст. Цю думку поділяє і Є. Тимченко (МСТ, 2, 377), окреслюючи час запозичення кінцем XVI ст.: „О порядку и сумѣ той першей части отповѣди вкоротѣи вкоротѣи” („Апокрисис, соч. Христофора Филалета (1597-1599)”). Тому закономірно, що в другій половині XVII ст. це запозичення стало широкоживим в українському діловодстві, про що свідчать акти ЛРК: „...з давни(х) лѣтъ свои(х) з суму своєю...” (акт № 12); „... в то(й) сумѣ не до(и)шло...” (акт № 33); „... але нападо(м) збитчєне сталъ на ономѣ сумѣ свое(и) витяга(т)...” (акт № 36); „Што смо ще пе(р)вого разу такъ Фомы, яко и Красуле(н)ка, о о(т)да(н)е тоѣ(и) сумы питали...” (акт № 48) і т.д. Цей ряд прикладів можна продовжити. Зокрема, автори ІСУМ стверджують, що в XVI ст. (1537) до української мови потрапили лексема *комора* < лат. *camera* < гр. *κομορα*. Зауважимо, що Є. Тимченко вказує, що ще на початку XVI ст. (1509) ця лексема фіксувалася українськими пам'ятками (МСТ, 1, 374): „Со всихъ коморъ восковыхъ дошло пенязей за 2 годы...”. Більш давню фіксацію подає ССУМ – 1377 р. Широковживаним є це запозичення і в XVII ст., свідченням чого є ЛРК: „...з комори ска(р)гу викра(л)...” (акт № 18); „... в покраденю с коморы нѣкоторы(х) многи(х) рєчи(и) шкода...” (акт № 46).

До зафіксованих у ССУМ лексем, які репрезентовані також і пізнішими пам'ятками, зокрема ЛРК, а відтак – і лексикографічними джерелами, належать латинізми: *реистръ* (*раистръ*) > *реестровати* (ССУМ, 2, 288) < пол. *regestr* < *rejestr*, *rejistr* < лат. *regestrum*; *статутъ* > *статутова* (ССУМ, 2, 385) < пол. *statut* < лат. *statutum*. Зокрема, в акті № 38 зафіксоване перше запозичення: „...якъ рєе(ст)ръ по(с)вѣ(д)чаєт...”, а в акті № 3 та 47 згадана лексема *статут*: „Которо(й) справѣ на оно(г)о злочи(н)цу нинѣ сточи(в)ши(с)а ве(д)лугъ стату(т)у и а(р)тикуловъ строкгую и ганєбную сме(р)ть собѣ заслужилъ”. Зауважимо, що МСТ не фіксує цих лексем.

Зіставлення різних історико-лексикографічних та лексикологічних версій в опрацюванні іншомовних запозичень виявляє розбіжності у трактуванні часу їх запозичення. Зокрема, нерідко ІСУМ подає фіксацію давнішу від ІСУЯ та МСТ, що пояснюється більшою кількістю опрацьованих пам'яток при укладанні ІСУМ, пор.: список опрацьованих джерел до ІСУМ становить 35000, до ІСУЯ – 400, а до МСТ – 34. Зауважимо, що перший із них широко включає такі типи текстів, як пам'ятки ділового та публіцистично-ділового стилю, конфесійні та літописні пам'ятки, перекладну літературу, пам'ятки полемічної, художньої і наукової літератури, що дало змогу значно збагатити реєстр словника, уточнити час фіксації та розкрити особливості функціонування багатьох лексем (напр.: *акт*: ІСУМ – 1567, ІСУЯ – 1622, МСТ – 1657-1674; *експедиція*: ІСУМ – 1615, ІСУЯ – поч. XVIII ст., МСТ – відсутня згадка; *декрет*: ІСУМ – 1590, ІСУЯ – 1591, МСТ – 1612-1699, 1621; *валка*: ІСУЯ – 1347, ІСУМ – 1489, МСТ – 1541 і т.д.).

Питання хронологізації запозичень має і надалі залишатися у центрі уваги дослідників, оскільки прочитання пам'яток саме під цим кутом зору має особливе значення для історії східнослов'янських етносів та їх мов, поглиблене розуміння багатопланового у своїх виявах процесу контактування і взаємодії мов.

Не менш складним для з'ясування у кожному конкретному випадку залишається питання про шляхи проникнення латинізмів на українськомовний ґрунт. Адже кожен латинізм має свою, індивідуальну історію входження у мову-реципієнт і ця історія не обмежується лише вказівкою на час переймання. Важливим залишається встановлення шляхів запозичення латинізмів, оскільки останні могли проникати в українську мову безпосередньо з латинської чи через посередництво інших мов. Визначення шляху запозичування завжди залишає місце для дискусій і уточнень, оскільки вияв нових джерел може змінити оцінки щодо наявності й характеру посередництва при перейманні конкретної мовної одиниці.

Як результат безпосереднього контактування етносів, письмовим свідченням чого стала ЛРК, є запозичення у мову-реципієнт таких лексем:

- полонізмів (*оповѣдати* < *opowiedzieć*, *найбарзѣи* < *najbardziej*, *обачити* < *obaczyć*, *нецнота*, *нецнотливый* < *niecnota*, *меновани*, *именовати*, *мяноваты* < *mianować*, *небожщия*, *небожщикъ*, *небожщинъ* < *niedożczyn*, *небожка* < *niebożka*, *мешкане* < *mieszkanie*, *мешканецъ* < *mieszkaniec*, *обиватель* < *obywatel*, *мешкати* < *mieszkać*, *немаишъ* < *nie masz*, *овшемъ* < *owszem*, *любо* < *lubo*, *овде* (*овдѣ*) < *owdzie*, *колвекъ* < *kolwiek*, *оповѣдачъ* < *opowiadać*, *контентъ* < *kontent*, *осведчатися*, *осведчати* < *oświadczenie*, *квалтовникъ* < *gwałtownik*, *квалтити* < *gwałcić*, *квалтовне* < *gwałtownie*, *квалтовный* < *gwałtowny*, *остатне* < *ostatnie*, *очевисто* < *очевистый* < *oczewisty*, *пожєкнати* < *pożegnać*, *поневажъ* < *ponieważ*, *потваръ* < *potwarz*, *поймања* < *pojmowanie*, *примусне* < *примусъ* < *przymus*, *примушанье* < *przymuszanie*, *примушати*, *примусити* < *przymuszać*, *половица* < *połowica*, *рачити* < *raczyć*, *скарга* < *skarga* > *оскаржене* < *oskarżenie*, *свѣдоцтво* < *świadectwo*, *сполне*, *сполу* < *społu*, *споломъ* < *społem*, *ведлугъ* < *według*, *срокоост* < *srogi*, *вишлякихъ* < *wszelaki*, *скутокъ* > *скутечне*, *скутечность*, *скутечный* < *skutek* > *skutecznie*, *skuteczność*, *skuteczny*, *теди* < *tedy*, *умисль* < *umysł*, *илишь* < *šlik*, *зуполне* < *zupelnie*, *барзо* < *barzo*, *злочинца* < *złoczyńca*, *звляца* < *związca*, *збитчєный* < *zbyteczny*, *албо* < *albo*, *звадца* < *zwadca*, *зацньий* < *zaczny* > *зацне* < *zacznie*, *велце* < *weilce*, *запевньне* < *zapewnie*, *заисте* < *zaiste*, *жаден* < *žadny*, *жеби* < *żeby*, *єдностайне* < *jednostajnie*, *бидло* < *bydło*, *внетъ* < *wnet*, *єднаково* < *jednako*, *долегливость* < *dolegliwość*, *добровольне* < *dobrowolnie*);
- латинізмів (*квестія* < *questio*, *курта* < *curtus*, *леговати* (*леговати*) < *legare*, *капелянь* < *capellanus*, *респектующи* < *respectus*, *публиковатися* < *publica*, *принципаль* < *principalis*, *персоналітер* < *persona*, *personalis*, *поссєсія* < *possessio*, *майстратъ* < *magistratus*, *декретъ* < *decretum*, *мѣттиговати* < *mitigare* і т.д.);
- германізмів (*варуємъ* < нвн. *wahren* < двн. (bi)waron, *крамаръ* < *Krämer*, *цехмистръ* < *Zechmeister*, *шкода* < стн. *scado*, *иешлягъ* < *Schilling*, *фолваркъ* < *Volwerk*, *фолгга* < *Folge*, *фляша* < *Flasche*, *фалендишова* < *fein lündisch*);

- тюркізмів (*атамань* < odaman, *асауль* < jesavul) і т.д.

Однак, більшість лексичних запозичень, які зафіксовані пам'ятками XVI-XVII ст., зокрема ЛПК, потрапили на українськомовний ґрунт через посередництво інших мов. Мови-посередниці у процесі переймання іншомовних елементів завжди відігравали велику роль. Зокрема, поширенню латинізмів на українськомовному ґрунті значною мірою сприяла польська мова. В історії української і польської мов їх контакти в період XVI-XVII ст. мали важливе значення: вони були обопільними інтенсивними і вплинули на розвиток обох мов [9; 10; 11]. Так, через посередництво польської мови в українську були запозичені такі латинізми: *сума* < пол. suma < лат. summa; *реєстр* (*реєстровати*) < пол. rejestr < rejestr, rejistr < лат. regestrum; *репоснь* < пол. respons < лат. responsum; *статут* (> *статутувий*) < пол. statut < лат. statutum; *термін* < пол. termin < лат. terminus; *титул* (*титулюватися*) < пол. tytul < лат. titulus; *турбація* < пол. turbacja < лат. turbatio; *викарий* < стпол. wikary < лат. vicarius; *експедиція* < стпол. ekspedycja < лат. expeditio; *и(н)стикгатор* < стпол. instygator < лат. instigator та ін. Зауважимо, що при запозиченні латинізмів українською мовою посередником виступала і чеська мова, напр.: *артыкул* (*артикул*) < пол. artykuł < чеш. artykul < лат. articulus. Польська мова була посередником у перейманні чеських лексичних запозичень: *хуть* < пол. chuć < чеш. chut; *брама* < стпол. brama, brana < стчеш. brana; *валка* < стпол. walka < стчеш. valka.

Частина лексичних запозичень з німецької мови, зафіксованих в актах ЛПК XVII ст., була перейнята мовоу-реципієнтом через польське посередництво, зокрема: *гем'янь* < пол. gmin < нім. Gemaine; *гвалть* < пол. gwałt < нім. Gewalt; *мордерца* < пол. morderca < нім. Mörder; *ратуша* < пол. ratusz < нім. Rathaus та ін.

Польська мова виступала посередником у процесі переймання і французьких лексем. Зокрема, в акті № 35 ЛПК фіксується лексема *гарусовий*: „... в пана свого менованого Павла поясовь гарусови(х) чтири пари...”, яку ІСУМ (6, 193) кваліфікує як французьке запозичення (через пол. harus < фр. Argus < Atlas), яке зустрічається ще у пам'ятках XVI ст. (1568-1573).

Велике значення у поширенні лексичних запозичень на східнослов'янських землях мали германські мови. К. Санфельд-Єнсен зазначав, що чим був римський світ для германців, тим знову ж германці були для своїх східних сусідів. Можливо, у цьому висловлюванні є перебільшення, але роль германських мов як посередників все ж очевидна. Так, через посередництво німецької мови на український ґрунт потрапили такі латинізми: укр. *бруки* < н.нім. Brouh < лат. bracaе; укр. *вандал* < нім. Wandal (або фр. vandale) < лат. vandalus; *воїть* < стпол. wojt < свн. vogel < лат. vocatus < vocatum < vocare і т.д. Німецька мова виступала як посередник у перейманні арабського запозичення *кармазиновий*, який зафіксований у акті № 19 ЛПК: „...шли(к) соболѣ(и) ка(р)мазиновы(и) ...” (МСТ, 1, 359: *кармазинь* < нім. Kermezin < араб. kimezi).

Зауважимо, що не завжди можна однозначно визначити шлях проникнення лексичного запозичення, або ж безастережно прийняти накреслений іншими дослідниками сюжет щодо участі інших мов-посередниць у цьому процесі; окреслюється група слів, які історичними словниками української мови кваліфікуються як безпосередні запозичення з латинської мови, при цьому не вказано на можливість посередництва, зокрема, польського, напр.: укр. *аквавіта* (*аквав'їта*) пам'ятками подається як запозичення XVII ст. – 1630 р. (ІСУМ, 1, 84; ІСУЯ, 13) з лат. aqua + vitae; припускаємо, що ця лексема була запозичена через польське посередництво – akwawita (SP, 1, 99); укр. *арбитер* вперше зафіксована українськими пам'ятками в першій половині XVII ст. (1621 р.) і є безпосереднім запозиченням з лат. arbiter (ІСУМ, 1, 121; ІСУЯ, 29; МСТ, 1, 33). Зауважимо, що деякі дослідники вважають, що цей латинізм потрапив на українськомовний ґрунт через посередництво французької мови: arbitre (ЕСУМ, 1, 82), виключаючи можливість польського посередництва, хоча польські пам'ятки відбивають цю глосю: arbiter (SP, 1, 201; Rybicka, 22); укр. *история* вперше фіксується в давньоруській пам'ятці “Златоструй”, яка існує у двох списках – XII ст. і XIV ст. Цю лексему дослідники вважають безпосереднім запозиченням із грецької мови (ЕСУМ, 2, 320; Срезн., 1, 1151). Зауважимо, що М. Фасмер вказує на німецьке посередництво (Historie) і виводить з лат. historia < гр. історіа (Фасмер, 2, 143). На нашу думку, шлях запозичення даної лексеми такий: укр. *история* < пол. historia, historyja, istoryja (SSP, 2, 543; SP, 8, 347–351; Rybicka, 41) < лат. historia < гр. історіа; укр. *лампа* вважаємо, що потрапило через посередництво пол. lampa, адже ще пам'ятки старопольського періоду фіксують цю лексему (SSP, 4, 2; SP, 12, 12-13); у польську мову з нвн. Lampe < свн. lampe < фр. lampe < н.-лат. lampada < lampas (lampadis) < гр. λαμπάς (Булька, 193; ЕСУМ, 3, 189). Зауважимо, що лексему *лампада* деякі дослідники виводять безпосередньо із середньо-грецької, не вказуючи на латинське посередництво (ЕСУМ, 3, 189; Фасмер, 2, 445); укр. *експедиція* (*експедиція*) одні вчені розглядають як безпосереднє запозичення з лат. expeditio (ІСУЯ, 871), інші вважають, що у мову-реципієнт це слово потрапило через посередництво фр. expedition < лат. expeditio < expedio < ex- + pedis < pes (pedis) (ЕСУМ, 2, 160). М. Фасмер вказує на польське посередництво у даному процесі запозичення і ми поділяємо ці погляди (Фасмер, 4, 516), оскільки пол. ekspedycja було частовживаним у польських пам'ятках XVI і XVII ст. (SP, 6, 539; Rybicka, 35).

Окрему групу складають латинізми, які одними українськими дослідниками визначаються як безпосередні запозичення з латинськомовних джерел, а іншими – як опосередковані. Зауважимо, що у деяких випадках важко однозначно вказати шлях проникнення у мову-реципієнт запозичення, зокрема, укр. *акт* (> *актований*, *актовати*) було запозичено в українську мову у 1567 р. безпосередньо з лат. actus (ІСУЯ, 15) чи через посередництво пол. akt (ІСУМ, 1, 86–87; ЕСУМ, 1, 57). У польській мові ця лексема відома з XVI ст. (SP, 1, 96-98; Rybicka, 19), тому ймовірність польського посередництва не виключена.

Таким чином, українські писемні пам'ятки XVI-XVII ст., зокрема „Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.”, фіксують значну кількість лексичних запозичень, кожне з яких має свою історію проникнення на українськомовний ґрунт. Чимало слів було запозичено у мову-реципієнт ще в давньоруський період, але більшість потрапила до словника української мови саме у XVI-XVII ст. Лексеми переймалися як безпосередньо з мови-джерела, так і через посередництво інших мов. Значна кількість лексичних запозичень у досліджуваній період була перейнята мовоу-

реципієнтом через посередництво польської мови, оскільки українсько-польські мовно-культурні, соціально-економічні і політичні контакти були чи не найінтенсивнішими.

Процес переймання лексичних запозичень українською мовою по-різному коментується в лексикографічних джерелах; розбіжності спостерігаються у висвітленні питань шляхів і часу запозичування. Опрацювання пам'яток української мови XVI-XVII ст., ЛРК зокрема, дозволило внести уточнення щодо шляхів і часу засвоєння українською мовою латинізмів, полонізмів, германізмів тощо, проте вважати цю складну проблему вже розв'язаною було б передчасним. У цьому контексті видається необхідним створення словника лексичних запозичень, який би відбивав часові рамки і шляхи проникнення запозичених лексем в українську мову і базувався б на найновіших дослідженнях різножанрових і різночасових пам'яток та на найповніших сучасних картотеках історичних словників слов'янських мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Детальніше див.: Жигецький П. И. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVI и XVII вв. – Т. 1. – К., 1889. – 102 с.; Перетц В. Українські синаксари в кийвських та львівських Тріодях XVII-XVII ст. Епізод з історії "простої мови" на Україні. // Науковий збірник за рік 1925. – К., 1926. – С. 67-84; Плющ П. П. Нариси з історії української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1958. – 291 с.; Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол 1560-х років. Літературно-лінгвістична монографія. – Варшава, 1930. – Т. 1. – 520 с.; Булаховський Л. А. Питання походження української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1956. – 220 с.; Толстой Н. И. Взаимоотношение локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода (вторая половина XVI-XVII вв.) // Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V Международный съезд славистов. – М.: Наука, 1962. – С. 230-272.; Лев В. Борьба за народную мову в церковному вжитку. Спроби перекладу Святого Письма від 16-го століття почавши. // Наукові записки УВУ. – Мюнхен, 1988. – Ч. 13 – С. 169-184.
2. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – 135 с.
3. Иванчикая А.А. Заимствование иноязычной лексики и ее освоение. – К.: Вища школа, 1980. – 159 с.
4. Історія міст і сіл УРСР: Полтавська область. – К.: Вид-во АН УРСР, 1967. – 620 с.
5. Історія української культури. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 2001. – 847 с.
6. Коломієць В.Т. Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період. – К.: Вид-во АН УРСР, 1973. – 178 с.
7. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. – К.: Наукова думка, 1986. – 219 с.
8. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. – К.: Наукова думка, 1980. – 304 с.
9. Первольф И. Славянская взаимность от древнейших времен до XVIII в. – СПб., 1874. – 256 с.
10. Рихардт Р. Польские заимствованные слова в украинском языке. Richardt, 1957. – 217 с.
11. Русанівський В.М. Польська ділова мова XVI – XVII ст. як джерело вивчення її історичних взаємин з українською // Славістичний збірник. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 86-97.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЕСУМ	— Етимологічний словник української мови. У 7 т. // За ред. О.С.Мельничука – Т. 1. – К., 1982; Т. 2, 1985; Т. 3, 1989.
ІСУМ	— Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел. – Львів, 1994; Вип. 1. – Львів, 1994; Вип. 2. – Львів, 1994; Вип. 3. – Львів, 1996; Вип. 4. – Львів, 1997; Вип. 5. – Львів, 1998; Вип. 6. – Львів, 1999; Вип. 7. – Львів, 2000; Вип. 8. – Львів, 2001; Вип. 9. – Львів, 2002; Вип. 10. – Львів, 2003; Вип. 11. – Львів, 2004; Вип. 12. – Львів, 2005; Вип. 13. – Львів, 2006.
ІСУЯ	— Тимченко Є. Історичний словник українського язика. – Х., 1930–1932./Фотопередрук О.Горбача. – Мюнхен, 1985.
Срезн.	— Матеріали для Словаря древнерусскага язика по письменнымъ памятникамъ. Трудъ И.И.Срезневскаго. – СПб., т. 1–3, 1893–1912.
ССУМ	— Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. // За ред. Л.Гумецької. – Т. 1–2. – К., 1977–1978.
SP	— Słownik polszczyzny XVI wieku. PAN. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: PAN. Т.1 – 25, 1966 – 1997.
SSP	— Słownik staropolski. – Wrocław – Kraków – Warszawa: PAN. Т. 1–10, 1953–1993.
ЛРК	— Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. – К., 1986.
МСТ	— Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVII ст. – К., 2003. – Кн. 1-2
Булька	— Даўня запазычанні беларускай мовы. – Мінск, 1972.
Rybicka	— "Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku (na materiale literatury pamiętnikarskiej)" – Wrocław, 1973.
Фасмер	— Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. – М., 1964–1973.

Great interest of linguists to problem of acceptance of lexical adoptions and their adaptation into system of language-recipient is caused by large quantity of theses adoptions inside Ukrainian literate sources of XVI-XVII centuries. Ukrainian literal sources in XVI-XVII centuries notify presence of big amount of lexical adoptions, larger part of them have appeared in Ukrainian language in XIV-XV centuries. Every adoption has it's own history, that includes time of reception, way of intrusion and multilevel adaptation.

Key words: adoption, language-recipient, multilevel adaptation.

М. С. Делюсто

РЕАЛІЗАЦІЯ СЛОВОЗМІНИ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ У ДІАЛЕКТНОМУ ТЕКСТІ

У статті на прикладі окремої говірки досліджується словозміна кількісних числівників. Автор визначає центральні, периферійні та лакунарні форми нумеративів у граматичній системі, спираючись при цьому на діалектні тексти української степової говірки межиріччя Дністра і Дунаю.

Ключові слова: говірка, діалектний текст, числівник, граматична форма, словозміна.

Визначення морфологічного статусу числівника, кількість його розрядів та відмінкових парадигм – питання, які ще не мають у мовознавстві однотайної відповіді. Різне розуміння числівникової природи дало підстави лінгвістам кваліфікувати його або як повнозначну частину мови [1], або як аналітичну (лексичну) морфему [18], [9], або й не виділяти